

Coral Cuadrada

DONES MEDIEVALS

Imaginar la dona, en genèric, a l'època medieval –o a qualsevol etapa històrica anterior–, ens acosta d'immediat la imatge femenina, fos de l'estament que fos, davant de les files closes d'una societat patriarcal, regida per una teologia i per una moral fetes des dels homes i per als homes. Una imatge enfront un ambient jerarquitzat i completament estructurat on, malgrat tot, les dones hi participen: són mares, filles o esposes. És a dir, en cert sentit la comunitat necessita essencialment la seva presència, tot i que es considerés una presència subordinada i sempre marcada per la inferioritat.

Aquesta subordinació i aquesta inferioritat arrenquen de lluny, ja que gairebé totes les civilitzacions han produït definicions del que s'entén per *naturalesa femenina*. En la majoria dels casos es conforma des de la idea del que és masculí, l'element únic d'establir un ordre vàlid: l'ordre anomenat "natural" a partir del qual es dictaven les normes, les tasques, els vestits i els papers de conducta apropiats a cada sexe. Aquest era

un ordre inqüestionable, quasi sagrat, perquè –es deia– venia de la mateixa naturalesa. Seguint la llei de la natura, doncs, la mare porta els fills al món, els alleta i, per tant, és més dèbil que el pare, que no ha de patir embarassos i resisteix millor l'esforç perquè està més dotat muscularment.

L'argument –o handicap– de la naturalesa s'arrela des de temps molt antics, quan s'establí la primera divisió sexual del treball. Des d'aleshores, el treball reproductiu i domèstic es considerà inferior, "natural", mentre que el treball masculí, fora de l'àmbit tancat de la casa, era l'important, el veritablement productiu i valorat per la societat del moment i de moltes generacions posteriors. Amb la divisió sexual del treball es diferenciava també la duplictat del temps, marcant un temps femení basat en la continuïtat i en la dedicació constant, nit i dia, a les tasques domèstiques, contraposat al temps masculí, caracteritzat en la dicotomia treball-oci. Com que el treball dels homes és el realment considerat socialment, el seriós, resulta legítim contraposar el temps laboral al descans.

Tot troba la gènesi en la primera construcció de la cultura de la qual hem pres herència: el segle de Pèricles. Allà es teixiren, fil a fil, les teles més denses i espesses de la nostra identitat col·lectiva; en altres paraules, els draps que embolcallen el bressol de la nostra història. Calia, igualment, delimitar els espais, bo i atribuint l'exterior com a propi masculí i l'interior com a propi femení. Això, en un primer moment, situava les dones en un àmbit restringit i controlable, lluny de paranys i espais lliures i oberts tals com els solcats per elements quasi salvatges com les sirenes, les dones-ocells, o les dones cantaires que encisaven els mariners fent-los naufragar per després sucumbir a les seves urpes. Tot això es troba als mites i les llegendes dels nostres pobles mediterrà-

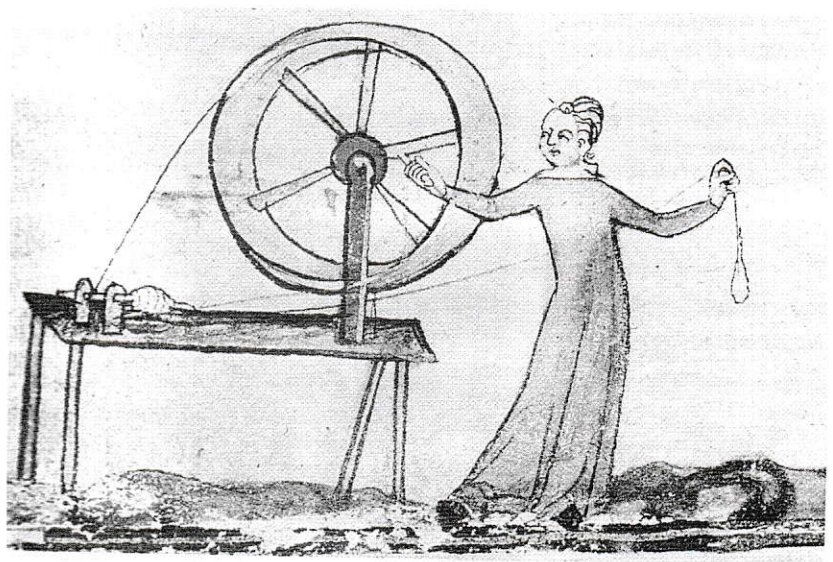
Dona ajudant a premsar el raïm. Miniatura del Trattato di Medicina d'Aldebrando di Firenze, 1356. Lisboa, Biblioteca d'Ajuda.

nis. La reacció vers la construcció del pensament, des de la mà masculina, arrencà brutalment totes aquestes coses, les deixà en l'oblit o en l'ombra de la insensatesa. No era quelcom a tenir en compte, era només una cosa poc científica, banal, una poesia, un mite.

A les dones se'ls imposà el silenci. Les raons, deixant de banda tot allò que provenia del seu estat més o menys pervers, tenien punt de partida en qüestions fisiològiques: la mare alleta el seu nadó, cosa natural, però no per ser natural s'ha de convertir en discriminatòria. De tota manera la discriminació es porta a terme amb la introducció de distincions i divisions que són viscudes i defensades com un dictat de la natura. Les dones, doncs, viuran immerses en una realitat que, en part, les protegeix i, en part, les domina, veient-se impossibilitades d'impugnar o refutar l'ordre establert des de les seves pròpies experiències femenines. Un ordre dit "natural", el qual s'acompanya de totes les sancions morals i socials que el refermen: no acceptar-lo provoca l'escàndol.

Des del segle XII i fins al XV s'esdevingueren una sèrie de canvis intel·lectuals i socials que també varen influir en la posició de les dones, tot intentant reflectir els corrents més amplis de la societat. D'altra banda, no podem oblidar que la gran majoria dels territoris europeus eren cristians. Això introdueix un nou element que cal tenir en compte: el concepte de "l'altre". El que és diferent espanta, és cert, però encara produeix més por la impugnació de les diferències, un factor que es pot observar també en relació amb l'exclusió social per motius ideològics: també les justificacions de la segregació s'arrelen sovint en arguments fonamentats en la naturalesa. Déu ha fet diferents els blancs i els negres, per tant, han de viure de manera diferent i separats per les seves diferències. Des d'aquesta òptica, és just separar els jueus i musulmans i tancar-los en calls i moreries. L'activitat de les societats antigues consistirà, en conseqüència, a definir les distincions i les classificacions, a fixar les diferències i a cercar les raons, més o menys màgiques, de les fonts de diferenciació, sempre per justificar-les i per reforçar-les.

Una eina important a fi d'establir els trets diferencials fou l'Església, la qual s'havia tornat cada vegada més clericalitzada, més estructurada i més jerarquitzada. A més, els pensaments i les descripcions sobre les dones venien sobretot de la mà dels eclesiàstics, car durant els segles XII i XIII eren la classe social més cultivada, i eren els qui produïen la major part de la literatura de l'època. Per tant, la dona era entesa o bé com a vehicle del pecat -Eva, la serp- o bé com un objecte per lluir, per fer bonic. Des d'aquesta perspectiva trobem, un cop més, explicacions que tenen com

a objectiu raonar la posició inferior de gènere femení, tot ratificant, alhora, el dret diví que tenien els homes per governar-lo.

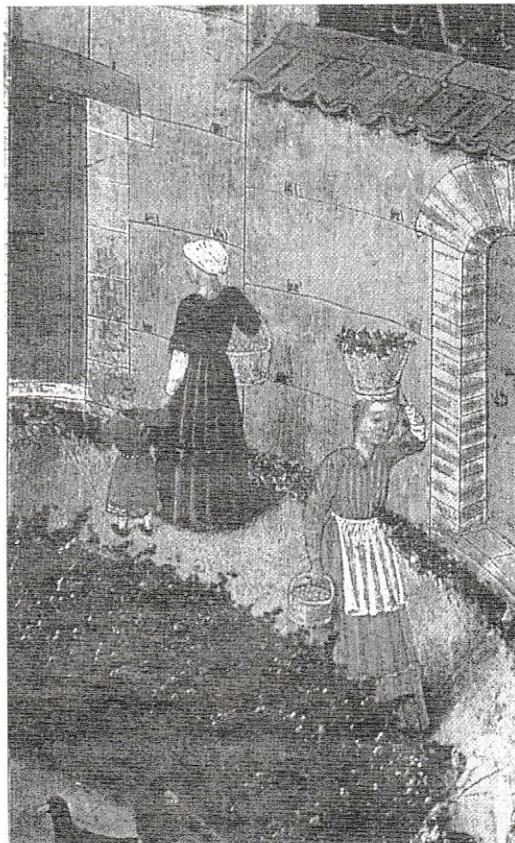
Els papers sexuals, més que altres tabús, es construeixen igualment sobre les idees simples de la diferència i dels seus corollaris. És a dir: si A i B són diferents, són oposats o complementaris, ja que la parella AB conforma una entitat. Però el que resulta clar en el camp de la sexualitat esdevé artificial quan s'exporta a altres dominis com, per exemple, el món del treball i de la quotidianitat. I és necessari recordar que estic parlant de societats fortament sexualitzades: la contraposició home-dona imperava arreu. Elles regulaven el vestit, la parla, les tasques de la llar, els costums, els rols socials. Elles, en altres paraules, transmetien als fills i filles l'ordre establert, perquè l'educació depenia en un alt grau de les mares. Mares, tanmateix, sotmeses a la posició dominant dels seus marits, car aquests, com a caps de família, exigien d'elles i dels descendents obediència i submissió absoluta.

Dona amb una filosa. Miniatura del Manuscrit Reial, s. XIV. British Museum, Londres.

Dona ajudant en la verema. Miniatura del Theatrum sanitaris, de Giovannino de Grassi, s. XIV. Roma, Biblioteca Casanatense.

Dones treballant. Detall del Retaule de la Transfiguració, per Bernat Martorell, 1445-1452. Catedral de Barcelona.

Com veiem, tot allò que es deia de manera oficial sobre la naturalesa i el món de les dones era proclamat per part del grup social –el clergat– menys familiaritzat amb la gran massa del sexe femení. Paral·lelament, també tenim constància que les mateixes elits establiren l'estatut de la dona en la llei. Així doncs, en cap lloc la dona no era considerada com una persona completa, car l'element que definia el seu paper social no era la seva personalitat, sinó el seu sexe, i, per tant, era inferior a l'home. En síntesi, tant per a l'Església com per a la noblesa la dona s'ubicava entre el cel i l'infern: l'instrument del dimoni, malvada i perversa, la temptadora per antonomàsia, l'obstacle més gran en el camí vers la salvació. Només la vida monàstica –la imatge de Maria– li podia servir de refugi i assuaujava la particular degradació femenina. La dona, per naturalesa, és definida com un ésser feble que necessita el suport material i moral de l'home. La societat, clarament patriarcal, li atorga un paper gairebé passiu i secundari, car ella, jurídicament i políticament no té cap representació ni funció pública.

Durant tota la seva vida, la dona romanirà sotmesa als llinatges masculins, perquè ella no era un element permanent del llinatge. Així, mentre s'estava a la casa paterna, estava vinculada al cognom del pare, i quan es casava passava a formar part de la nissaga del marit, que l'havia adquirida. Aquesta adquisició es reforçava amb l'entrega del dot, factor indispensable perquè la filla asso-

lís honor i prestigi social. La concessió del dot era una pràctica generalitzada i obligada en tots els estaments socials, humils i benestants. Es pot entendre com una mena d'ajuda a les càrregues del nou matrimoni, tot i que la seva administració restava en mans de l'espòs, car era admès que les dones eren incapaces de gestionar els seus patrimonis. Per regla general tampoc no heretava a la mort del marit, sinó que l'herència normalment anava destinada als fills, i la mare quedava com a usufructuària, sempre que no es tornés a casar i portés una vida casta. En resum, la dona no gaudia de cap independència patrimonial: el dot passa a ser regit pel marit; si té germans no pot al·legar cap dret a l'herència paterna i, si no n'hi ha, sempre acaben apareixent altres familiars barons que li passen al davant.

Si volem aprofundir entre el que podríem entendre com a funcions imposades i naturals, podem dir que el primer gran descredit sobre el sexe femení es troba ja a l'època clàssica, quan la dona era entesa només com a productora: tot el relatiu al vestit, la confecció, la quasi totalitat de l'alimentació i la reproducció, depenien d'ella. Malauradament, el concepte de treball no era gens valorat, ans al contrari: la paraula grega que més sovint el designa és la *pena* castellana o el *pain* anglosaxó. Plató distingí aleshores *conèixer*, *fer* i *obrar*. No cal dir que *fer* era el més menyspreat, car la producció es situa sempre per sota del gaudi. Com que les dones són productores –produïen fills, vestits, menjar– vol dir que la naturalesa les ha fetes així i que aquesta és la seva funció natural: existeixen per engendrar fills i tenen llet per a ells. Per tant, segons les mateixes lleis de la naturalesa, han estat creades per a tota l'altra resta de les tasques de manteniment familiar.

Així, les labors considerades femenines no varen ser mai valorades socialment. L'argument de la naturalesa fou poderós pels seus mateixos efectes i per la virtut segons la qual el que és natural no és important. El treball manual, no ho oblidem, no era capaç de ser considerat com un treball que magnifiqués la persona, sinó a l'inrevés, la desvirtuava. Aristòtil menyspreava la tasca manual, la que suprimia o minvava els ocis indispensables a fi de gaudir d'una correcta vida teòrica i política. De la mateixa manera, menysvalorava els qui estaven destinats a treballs d'aquest caire “perquè s'assemblen a aquelles coses desanimades que actuen sense saber el que fan, com el foc crema sense saber el que crema. Les coses desanimades compleixen les seves funcions en virtut de la seva pròpia naturalesa”. Esmenta, en aquest context, els esclaus i les dones, perquè mol-

tes ho són, esclaves, o realitzen les mateixes funcions quan el marit no se'n pot permetre.

Malgrat tot, a l'edat mitjana la situació no era només negativa. És veritat que la majoria de les activitats que les dones duïen a terme estaven lligades a les necessitats de la vida quotidiana i, per tant, eren considerades molt per sota dels èxits dels seus esposos; però això no significa que no poguessin o no fossin actives de forma individual. A la vegada, cal ressaltar que la situació social i l'etapa de la vida en la qual es trobaven aquestes dones també tenien efectes determinants en relació amb la posició, la llibertat i el seu sentit propi del valor de cadascuna. En altres paraules: segons el lloc que ocupaven en la societat, la seva particular apreciació variava. La realitat és que, a poc a poc, les idees imperants sobre la dona genèrica a l'alta edat mitjana foren modificades pel desenvolupament de la nova classe emergent dels burgesos o ciutadans, nascuda a la tardor dels segles medievals. Per tant, no es pot menystenir la participació del gènere femení en àmbits urbans. Cert és que les dones treballaven dins i fora de la llar en aquelles centúries; sovint, l'acumulació de les feines domèstiques a les pròpies del mercat laboral no resultava gens fàcil.

I si ens remetem al món rural, la qüestió era més o menys la mateixa. Els pagesos estaven acostumats a la companyia de les seves dones, a treballar-hi freqüentment, tant al camp com a l'hort, en la cura del bestiar i al bell mig de la llar. Però, quan anaven a sentir missa, els diumenges, els predicadors els recordaven amb insistència i constància que eren la porta del pecat que els conduïa a la condemna eterna, perquè eren dones malfiques antagòniques a Maria, la reina dels cels. Això no obstant, en la vida del dia a dia, l'home no podia prescindir de la seva dona i en depenia per al funcionament de la casa i la família. Si era menestral o mercader, encara li interessava més gaudir de la seva confiança a l'hora d'atendre els seus assumptes quan ell havia de marxar fora de casa. Nogensmenys, la misogínia difosa imperava arreu, poques foren les pioneres que entengueren el problema i que gosaren alçar la seva veu en contra: a casa nostra, Isabel de Villena; a França, Christine de Pizan. Però això ja és una altra història...

CORAL CUADRADA

Juana Pimentel. Detall del retaule central de la Capella de Santiago, s. XV. Catedral de Toledo.